

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΤΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

Οικονόμου Αναστασία

Δρ. Φιλοσοφίας - Φιλολόγος

oikonomounatasal@gmail.com

Περίληψη: Στην παρούσα εισήγηση επιχειρείται η σύνδεση της φιλοσοφίας του Αριστοτέλους και του Κορνήλιου Καστοριάδη σχετικά με το θέμα της παιδείας ως πολιτικής κυρίως πράξης. Στα *Πολιτικά* του ο Αριστοτέλης αναζητεί μια παιδεία καθολική, κοινή για όλους με ηθοπλαστικό χαρακτήρα. Η παιδεία αυτή, αποτελώντας αντικείμενο κρατικής εποπτείας και μέριμνας, θα οδηγήσει τους νέους στην αρετή και την ευδαιμονία, που είναι ο τελικός σκοπός του πολίτη και της πόλης. Επιπλέον, επειδή οι πολίτες πρέπει να γίνουν πρώτα αγαθοί ως αρχόμενοι και μετά ως άρχοντες, είναι αναγκαίο να εκπαιδεύονται σύμφωνα προς τις αρχές του πολιτεύματος. Ο Κ. Καστοριάδης, ο οποίος επηρεάστηκε από την αριστοτελική φιλοσοφία, θεωρεί ότι η παιδεία απαλείφει κάθε έννοια παθητικότητας και αδράνειας στην πολιτική ζωή, εμπνέει το ενδιαφέρον για τα κοινά και ενισχύει τη δημοκρατία. Η παιδεία ως συνεχής δράση της κοινωνίας πάνω στα άτομα, συμβάλλει στην απόκτηση της αυτονομίας, η οποία αποτελεί ζητούμενο στη φιλοσοφία του Καστοριάδη. Έτσι η παιδεία συνδέεται άρρηκτα με την αυτονομία και τη δημοκρατία. Επειδή και ο σημερινός βασικός στόχος της παιδείας είναι η καλλιέργεια του ηθικού φρονήματος των νέων και η διδασκαλία της σωστής πολιτικής συμπεριφοράς, οδηγούμαστε στη διαπίστωση της διαχρονικής αξίας των απόψεων των δύο στοχαστών.

Λέξεις κλειδιά: παιδεία, πολιτική πράξη, Αριστοτέλης, Καστοριάδης

EDUCATION AS A POLITICAL ACT: FROM ARISTOTLE TO CORNELIUS CASTORIADIS.

Abstract: This paper attempts to link the philosophy of Aristotle and Cornelius Castoriadis on the subject of education mainly as a political act. In his *Politics*, Aristotle seeks a universal education common to all with a moral character. This education, subject to state supervision and care, will lead young people to virtue and bliss, which is the final goal of the citizen and the city. Moreover, as citizens have to become first good as initiates and then as masters, it is necessary to be trained in accordance with the principles of the system of government. C. Castoriadis, influenced by the Aristotelian philosophy, believes that education eliminates every concept of passivity and inactivity in political life, inspires the interest for common things and strengthens democracy. Education as a continuous action of society on individuals contributes to the acquisition of autonomy, which is a demand in the philosophy of

Castoriadis. Thus education is indissolubly linked to autonomy and democracy. As today's basic goal of education is to cultivate moral thinking for young people and to teach the right political behavior, we lead to the conclusion of the timeless value of the views of the two thinkers.

Keywords: education, political act, Aristotle, Castoriadis

Στην παρούσα εισήγηση επιχειρείται η σύνδεση της φιλοσοφίας του Αριστοτέλους και του Κ. Καστοριάδη σχετικά με το θέμα της παιδείας ως πολιτική κυρίως πράξης.

Σύμφωνα με τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλους, η παιδεία είναι αυτή που διαμορφώνει το ήθος των πολιτών και ως εκ τούτου αποτελεί το σπουδαιότερο όρο για τη διατήρηση του πολιτεύματος. Ο Αριστοτέλης αναζητεί μια παιδεία καθολική κι όχι ατομική, που θα αποτελέσει αντικείμενο κρατικής εποπτείας και φροντίδας : «ὅτι μὲν οὖν νομοθετητέον περί παιδείας καί ταύτην κοινήν ποιητέον, φανερόν»¹. Εφόσον όλοι ως πολίτες ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο, η παιδεία πρέπει να είναι κοινή για όλους και να έχει ηθοπλαστικό χαρακτήρα².

Είναι γεγονός ότι ο Αριστοτέλης στηλιτεύει το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας, υπογραμμίζοντας την αντίφαση που το χαρακτήριζε και η οποία συνίστατο στο ότι, ενώ το πολίτευμα ήταν δημοκρατικό, η παιδεία δεν αποτελούσε αντικείμενο κρατικής μέριμνας, αλλά ήταν θέμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Γι' αυτό και επικροτεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ολιγαρχικής Σπάρτης, όπου η αγωγή πραγματοποιείτο με ένα κοινό για όλους πρόγραμμα.

Παιδεία είναι, κατά τον Αριστοτέλη, η καλλιέργεια των φυσικών προδιαθέσεων του νέου και συγχρόνως η διαδικασία τελείωσής του ως ανθρώπου και ως πολίτη.³ Η εκπαίδευση πρέπει να αρχίζει από νωρίς και συγκεκριμένα από την ηλικία των επτά χρόνων. Μέχρι τότε τα παιδιά θα επιδίδονται σε παιχνίδια που αποτελούν μιμήσεις των ύστερον σπουδαζομένων και θα επιτηρούνται από τους παιδονόμους, οι οποίοι θα τα εθίσουν στη σκληραγωγία και θα τους διηγούνται ηθοπλαστικούς μύθους. Από τα επτά ως την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών, θα διδάσκονται γραφή, γυμναστική, ζωγραφική και μουσική, η οποία ασκεί ηθική επίδραση

¹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ1, 1337a 34-35.

² Ο W.D. Ross θεωρεί ότι : «ο Αριστοτέλης αναγνωρίζοντας στο κράτος έναν άμεσα ηθικοπλαστικό ρόλο κι όχι απλώς ένα ρόλο εξάλειψης των πιθανών εμποδίων για την ευζωία των πολιτών, είναι φυσικό να δίνει στην ηθική διαπαιδαγώγηση μεγαλύτερη έμφαση από ό,τι συνηθίζουμε σήμερα» (W.D. Ross, *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίτσα Μήτσου, εκδ. Β΄, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993, σελ. 384).

³ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Η1332a 31-40, 1337a 1-2. Ευ. Μαργαλιανού, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, εκδ. daVinci, Αθήνα 2016, σ. 531.

στον άνθρωπο και συγχρόνως τον ψυχαγωγεί. Στην ανώτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης, που αφορά στην ηλικία δεκατέσσερα ως εικοσιένα, οι νέοι θα συνεχίζουν τη διδασκαλία των ίδιων μαθημάτων αλλά σε ανώτερο επίπεδο, ενώ από το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας τους θα επιδίδονται και σε στρατιωτικές ασκήσεις.⁴

Ο φιλόσοφος επισημαίνει την ύπαρξη τριών διαφορετικών απόψεων ως προς το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας. Η πρώτη άποψη προβάλλει τον ωφελμιστικό χαρακτήρα της παιδείας, «τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον», η δεύτερη τονίζει τον ηθοπλαστικό σκοπό της, «τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν» και η τρίτη αναφέρεται σε όσα σχετίζονται με τη γνώση, «τὰ περιττά».⁵ Επειδή οι άνθρωποι διαφωνούν σχετικά με το τι είναι αρετή: «καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν»,⁶ διαφωνούν και για την εκπαίδευση που οδηγεί σε αυτήν, για το αν πρέπει να καλλιεργείται στους νέους περισσότερο η διάνοια ή το ήθος ή για τον αν η παιδεία πρέπει να αποβλέπει στη χρησιμότητα ή την αρετή. Ως συνήθως, ο Αριστοτέλης ακολουθώντας τη μέση οδό, προτείνει μια μέση άποψη ως προς το περιεχόμενο των σπουδών,⁷ δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ηθοπλαστικό χαρακτήρα της παιδείας.⁸ Κριτήριο επιλογής της διδασκτέας ύλης είναι η μεσότητα μεταξύ του θεωρητικού και του πρακτικού βίου. Η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, η γεωμετρία και το σχέδιο είναι γνώσεις που τις χρειάζεται ο πολίτης στις καθημερινές δραστηριότητες και συναλλαγές, καθώς και στην άσκηση των πολιτικών καθηκόντων του⁹. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ο φιλόσοφος υποτιμά τα υπόλοιπα μαθήματα. Αντιθέτως θεωρεί ότι ένας ελεύθερος πολίτης θα πρέπει να επιδιώκει και τις γνώσεις εκείνες, που του προσδίδουν μια θεωρητική κατάρτιση, δεδομένου μάλιστα ότι αυτή συμβάλλει στην καλλιέργεια του νου και της λογικής ικανότητας που είναι ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ύπαρξης¹⁰.

Ο Αριστοτέλης συνδέει το θέμα της παιδείας με τις πολιτικές του αντιλήψεις. Υποστηρίζει ότι η παιδεία πρέπει να οδηγεί τους νέους στην αρετή, η οποία με τη σειρά της θα τους οδηγήσει στην ευδαιμονία. Η παιδεία είναι πολιτική πράξη με την έννοια ότι η πολιτεία πρέπει να επιμελείται της σωστής αγωγής των νέων. Η ευδαιμονία των πολιτών

⁴ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, H1336a 13 – Θ 1340b 17, Θ 1342a 28-30. Ευ. Μαραγγιανού, ό.π., σ. 532-533.

⁵ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ1, 1337a 41-44.

⁶ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ1337b 1-2.

⁷ I. Düring, *Ο Αριστοτέλης* (Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του), τόμος Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, σελ. 276.

⁸ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ2 1337b 5-10.

⁹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ2, 1338a 16-20 κ.ε.

¹⁰ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1334 b 15-17: «ὁ λόγος ἡμῖν καὶ ὁ νοῦς τῆς φύσεως τέλος, ὥστε πρὸς τούτους τὴν γένεσιν καὶ τῶν ἐθνῶν μελέτην δεῖ παρασκευάζειν».

εξαρτάται πρωτίστως από την αρετή και δευτερευόντως από τα υλικά αγαθά¹¹, ενώ η αρετή εξαρτάται από τρεις παράγοντες, τη φύση, τη συνήθεια και το λόγο¹². Η εκπαίδευση αφορά τους δυο τελευταίους παράγοντες και ποικίλλει ανάλογα με το πολίτευμα. Επειδή οι πολίτες πρέπει να γίνουν πρώτα καλοί ως αρχόμενοι και μετά ως άρχοντες, θα πρέπει να εκπαιδεύονται σύμφωνα προς τις αρχές του πολιτεύματος «παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας»¹³. Στο πλαίσιο της άποψης αυτής, είναι άκρως σημαντικός ο ρόλος του νομοθέτη όσο και του πολιτικού. Ένας ρόλος παιδευτικός, εφόσον αμφότεροι φέρουν την ευθύνη της αγωγής του πολίτη. Σκοπός τους είναι να κάνουν τους πολίτες αγαθούς δια του εθισμού: «ποιουσι τούς πολίτας ἐθίζοντες ἀγαθούς»¹⁴. Άλλωστε «καλός κάγαθός πολίτης» είναι ο πολίτης που απέκτησε σωστή αγωγή και ορθά διαμορφωμένες συνήθειες¹⁵.

Ο ιδανικός πολιτικός πρέπει να ομοιάζει προς τον υφαντή που περιγράφει ο Πλάτων στον *Πολιτικό* (279 b). Όπως ο υφαντής ταιριάζει τα νήματα, το ένα με το άλλο και κατασκευάζει ένα ωραίο ύφασμα για ένα συγκεκριμένο σκοπό, έτσι κι ο πολιτικός υφαίνει τον κοινωνικό ιστό εναρμονίζοντας τις κοινωνικές αντιθέσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο η κοινωνία θα αποκτήσει στερεότητα, ευρυθμία και εσωτερική αρμονία. Αυτός από προθυμία για την εκτέλεση των καθηκόντων του, επωμίζεται το βάρος της «σωτηρίας της πολιτείας»¹⁶, παιδεύει τους ανθρώπους και τους καθοδηγεί στο δρόμο της συλλογικής ζωής.

¹¹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, H13, 1332a 24-28 : «*τοιούτος ἐστὶν ὁ σπουδαῖος, ᾧ διὰ τὴν ἀρετὴν [τά] ἀγαθὰ ἐστὶ τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ, δῆλον δ' ὅτι καὶ τὰς χρήσεις ἀναγκαῖον σπουδαίας καὶ καλὰς εἶναι ταύτας ἀπλῶς· διὸ καὶ νομίζουσιν ἄνθρωποι τῆς εὐδαιμονίας αἷτια τὰ ἐκτός εἶναι τῶν ἀγαθῶν*».

¹² Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, H13, 1332b 42-43 : «*Τὰ τρία δε ταῦτα ἐστὶ φύσις ἔθος λόγος*». W.D. Ross, Αριστοτέλης, μτφρ. Μαριλίτσα Μήτσου, εκδ. Β', ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993, σελ. 382. Όσον αφορά το έθος, ο φιλόσοφος υιοθετώντας τις πλατωνικές άποψεις, υποστηρίζει ότι οι νέοι από μικρή ηλικία πρέπει να εκπαιδεύονται έτσι ώστε να χαίρονται με τα καλά και να λυπούνται με τα αισχρά (Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια*, B 1104b 12-14. Πλάτωνος, *Νόμοι*, B 653b-c).

¹³ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ1, 1337a 13-14. Φ. Κ. Βώρου, «Μια φιλοσοφία της εκπαίδευσης στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη», στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.), *Η Πολιτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και οι Επιδράσεις της*, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον», Αθήνα 1999, σ. 52.

¹⁴ Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια*, B1, 1103b 4-5. *Πολιτικά*, Γ16, 1287b 7, Γ16, 1287a 20 – 21. Κι ο Πλάτων είχε επίσης επισημάνει ότι οι άρχοντες πρέπει να είναι ενάρετοι και να αναλαμβάνουν το ρόλο του παιδαγωγού κατευθύνοντας τους πολίτες προς την αρετή. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 521a : «*ἐν μόνῃ γάρ αὐτῇ ἄρξουσιν οἱ τῶ ὄντι πλούσιοι, οὐ χρυσίου, ἀλλ' οὐ δεῖ τὸν εὐδαίμονα πλουτεῖν, ζωῆς ἀγαθῆς τε καὶ ἔμφρονος*». Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 539c : «*τὸν δέ διαλέγεσθαι ἐθέλοντα καὶ σκοπεῖν τάληθές μᾶλλον μιμῆσεται ἢ τὸν παιδιᾶς χάριν παίζοντα καὶ ἀντιλέγοντα*». Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 540a : «*καὶ ἰδόντας τὸ ἀγαθὸν αὐτό, παραδείγματι χρωμένους ἐκείνῳ, καὶ πόλιν καὶ ἰδιώτας καὶ ἑαυτοὺς κοσμεῖν τὸν ἐπίλοιπον βίον ἐν μέρει ἐκάστους*».

¹⁵ Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια* 1180a 14-16.

¹⁶ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Δ1, 1288b 30-31.

Συγκεκριμένα, οι μέλλοντες να ασκήσουν τα ανώτατα δημόσια αξιώματα πρέπει να διαθέτουν τρία προσόντα: πίστη και αγάπη για το πολίτευμα, διοικητική ικανότητα και τέλος ακεραιότητα ήθους, που σημαίνει ότι πρέπει να τους χαρακτηρίζει η αρετή και η δικαιοσύνη, αρχές που ανταποκρίνονται στα πρότυπα του πολιτεύματος.¹⁷ Επειδή για το Σταγίριτη η αρετή αναφέρεται όχι μόνο στην ηθική, αλλά και στην πνευματική αξία, θα λέγαμε ότι στην πραγματικότητα αυτοί που άρχουν είναι οι ικανότεροι¹⁸.

Οι πολιτικοί δεν πρέπει όμως να επικεντρώνονται μόνο στο πολίτευμα και στους θεσμούς της πόλης, αλλά το ενδιαφέρον τους πρέπει να εκδηλώνεται και απέναντι στους πολίτες. Ο σωστός πολιτικός αναλαμβάνει την εξουσία όχι για να ικανοποιήσει το ατομικό του συμφέρον, αλλά από αγάπη για τους ανθρώπους στην προσπάθειά του να προασπίσει τα συμφέροντα αυτών.¹⁹ Επίσης θα πρέπει να αφοσιώνεται ολόψυχα στο κοπιώδες λειτούργημά του, να κατέχει την πολιτική επιστήμη και να είναι προικισμένος με την αρετή της φρόνησης: «τὸν δὲ πολιτικὸν ἀναγκαῖον εἶναι φρόνιμον»,²⁰ για να μπορεί να επιβάλλει τους άριστους νόμους.²¹ Ανάμεσα στα καθήκοντα του συγκαταλέγονται τα εξής: α) να υποδεικνύει στο λαό τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας, έτσι ώστε να αποφεύγεται κάθε σύγχυση γύρω από τις έννοιες αυτές, που οδηγεί μοιραία στη φθορά του πολιτεύματος²² β) να ξέρει ποιοι νόμοι διασφαλίζουν τη δημοκρατία και

¹⁷ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Ε7, 1309a 36-40: «Τρία δέ τινα χρή ἔχειν τοῦ μέλλοντος ἄρξειν τὰς κυρίας ἀρχάς, πρῶτον μὲν φιλίαν πρὸς τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν, ἔπειτα δύναμιν μεγίστην τῶν ἔργων τῆς ἀρχῆς, τρίτον δ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην ἐν ἐκάστη πολιτείᾳ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν». Β. Κουβέλη, «Νόμος και πολίτης στο δημοκρατικό πολίτευμα», στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.) *Η Πολιτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και οι Επιδράσεις της*, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον», Αθήνα 1999, σ. 201.

¹⁸ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Γ 13 1284b 25-34.

¹⁹ Όπως ο Ζαρατούστρα του Nietzsche, όταν ερωτήθηκε γιατί εγκατέλειψε τη θεία μοναξιά του και κατέβηκε στον κόσμο, απάντησε απλά: «αγαπώ τους ανθρώπους» (F. Nietzsche, *Τάδε ἔφη Ζαρατούστρα*, μτφρ. Εμμ. Ανδρουλιδάκη, Αθήνα 1961, σ. 14. Ε. Παπανούτσου, *Πρακτική φιλοσοφία*, Αθήνα 1984, σ. 153).

²⁰ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Γ4, 1277a 16-17.

²¹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Δ1, 1289a 13-14: «μετὰ τῆς αὐτῆς φρονήσεως ταύτης καὶ νόμους τοὺς ἀρίστους ἰδεῖν». Σύμφωνα με τον Δ. Κούτρα, «η πολιτική φρόνηση στον Αριστοτέλη έχει δυναμικό χαρακτήρα. Ο φρόνιμος πολιτικός δρα με περίσκεψη συνεκτιμώντας πολλούς παράγοντες. Η φρόνηση που διαθέτει λειτουργεί ως πρακτική σοφία, ως ευφυΐα περί τα πρακτά, που με την παρέμβασή της σκοπεύει να άρει το βάρος και την πίεση των εκάστοτε πολιτικών καταστάσεων και συγκυριών» (Δ. Κούτρα, *Οι νέοι και η πολιτική*. Η αριστοτελική εμπειρία, στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.), *Οι νέοι και η πολιτική*, Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας, εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998, σ. 103).

²² Ο ιδανικός πολιτικός πρέπει να ομοιάζει προς τον υφαντή που περιγράφει ο Πλάτων στον *Πολιτικό* (279 b). Όπως ο υφαντής ταιριάζει τα νήματα, το ένα με το άλλο και κατασκευάζει ένα ωραίο ύφασμα για ένα συγκεκριμένο σκοπό, έτσι κι ο πολιτικός υφαίνει τον κοινωνικό ιστό εναρμονίζοντας τις κοινωνικές αντιθέσεις.

ποιοι τη φθείρουν²³ γ) να οσμίζεται το κακό εγκαίρως και να προσπαθεί να το πατάξει δ) να διαφυλάττει τους νόμους από τους παραβάτες «φυλάττειν τοὺς παραβαίνοντας αὐτούς».²⁴ Το έργο λοιπόν του πολιτικού είναι δύσκολο και απαιτητικό.²⁵

Ο Κ. Καστοριάδης, ο οποίος επηρεάστηκε από την αριστοτελική φιλοσοφία, συνδέει επίσης την παιδεία με την πολιτική. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι: «η παιδεία δεν είναι, κατά κύριο λόγο, ένα ζήτημα βιβλίων και πιστώσεων για τα σχολεία. Είναι, κατ' αρχήν και προπαντός, η συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η πόλις είναι ... συμμετοχή (των πολιτών) στην πολιτική ζωή».²⁶ Σε ένα άλλο κείμενό του αναφέρει: «θα ονομάσω παιδεία κάθε τι που σε μια δεδομένη κοινωνία, μέσα στο δημόσιο χώρο της, υπερβαίνει αυτό που είναι απλά λειτουργικό ή εργαλειακό και παρουσιάζει – κι αυτό είναι το σημαντικότερο – μιαν αόρατη διάσταση, η οποία είναι θετικά επενδυμένη από τα μέλη της κοινωνίας».²⁷

Επιπλέον ο φιλόσοφος συνδέει άμεσα την παιδεία με τη δημοκρατία. Η παιδεία, όχι με την έννοια της εκπαίδευσης που παρέχεται στα σχολεία, αλλά ως συνεχής δράση της κοινωνίας πάνω στα άτομα από τη στιγμή της γέννησής τους ως το θάνατό τους, μέσα από φορείς αγωγής όπως η οικογένεια, ο κοινωνικός περίγυρος ή τα ΜΜΕ, οι οποίοι συμβάλλουν στο να μπορούν τα άτομα να γίνουν πραγματικά αυτόνομα.²⁸ Η παιδεία με τη δημιουργική της σημασία και όχι με τη μορφή της πολυγλωσσίας είναι αυτή που απαλείφει κάθε έννοια παθητικότητας και αδράνειας στην κοινωνική και πολιτική ζωή που επικρατεί σήμερα, εμπνέει το ενδιαφέρον για τα κοινά και συμβάλλει άμεσα στην αναγέννηση ενός μεγάλου πολιτικοκοινωνικού κινήματος που θα αναζωπυρώσει τη δημοκρατία.²⁹ Συνεπώς, ο Καστοριάδης όπως και ο Αριστοτέλης,

²³ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Ε7, 1309b 40.

²⁴ Ο.π., Δ1, 1289a 22.

²⁵ Κατά το Δ. Κούτρα «η φύση της πολιτικής και το έργο του πολιτικού δεν αποτελεί εύκολο αντικείμενο ενασχόλησης» (Δ. Κούτρα, «Οι νέοι και η πολιτική. Η Αριστοτελική εμπειρία», στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.), *Οι νέοι και η πολιτική. Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998, σ. 103). Το ίδιο πιστεύει κι ο W. K. C. Guthrie, λέγοντας ότι η πολιτική τέχνη δε μπορεί εύκολα να αποκτηθεί: όσοι θα θελήσουν να διδαχθούν το καλό και το δίκαιο με σκοπό να κατακτήσουν την πολιτική επιστήμη και να μάθουν να νομοθετούν, θα πρέπει να διαθέτουν ωριμότητα, χαρακτήρα και πείρα ζωής [W. K. C. Guthrie, *A history of Greek Philosophy*, volume VI, *Aristotle: an encounter*, Cambridge University Press 1981 (First ed.), 1993 (reprinted), p. 331, 339].

²⁶ Κ. Καστοριάδη, «Η ελληνική πόλις και η δημιουργία της δημοκρατίας», *Χώροι του ανθρώπου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1995, σ. 197.

²⁷ Κ. Καστοριάδη, «Παιδεία και δημοκρατία», *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 2001, σ. 70.

²⁸ Κ. Καστοριάδη, «Το πρόβλημα της δημοκρατίας σήμερα», *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, επιμ. Μαρία Κυρτζάκη, Αθήνα 1990, σ. 117.

²⁹ Κ. Καστοριάδη, «Παιδεία και δημοκρατία», *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, ό.π., σ. 84.

κατακρίνει τον καθαρά χρησιμοθηρικό χαρακτήρα της παιδείας και τη στείρα παροχή γνώσεων, επισημαίνοντας τη σημασία της για την απόκτηση ορθής ηθικής και πολιτικής στάσης.

Ο Καστοριάδης συσχετίζει επίσης την παιδεία με την αυτονομία. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του: «η παιδεία με τη γενικότερη έννοια και σε όλες τις μορφές της, πρέπει να συμβάλλει στο να μπορούν τα άτομα να γίνουν πραγματικά αυτόνομα. Αυτόνομα άτομα σημαίνει άτομα τα οποία προσπαθούν, όχι απλώς να ρυθμίσουν κατά τρόπο αυτόνομο την ατομική τους ζωή, αλλά να συμμετάσχουν στον προσδιορισμό των νόμων, που είναι κατ' ανάγκη κοινωνικοί, που περιορίζουν ή καθορίζουν τη ζωή τους. Συνεπώς, εάν μιλάμε για αυτόνομα άτομα, κατ' ανάγκη μιλάμε ταυτοχρόνως για αυτόνομη κοινωνία...»³⁰.

Όπως οι πολιτικοί ασκούν για τον Αριστοτέλη ένα παιδευτικό έργο, για αυτό και πρέπει να είναι πραγματικά άξιοι, έτσι και για τον Καστοριάδη αυτοί που διοικούν και διευθύνουν, οφείλουν να διαθέτουν ήθος και ανάλογα προσόντα.³¹ Δυστυχώς όμως αυτό που χαρακτηρίζει τους κυβερνώντες, μαζί με την έλλειψη δεξιοτήτων και πολιτικής φαντασίας, είναι η απόλυτη ανευθυνότητα.³² Οι σημερινοί διευθυντικοί κύκλοι δείχνουν αδιαφορία για τη μοίρα των κοινών υποθέσεων. Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι η προσωπική τους ευημερία και η εδραίωση της κυριαρχίας τους. Στο πλαίσιο αυτό, «νομίζουν ότι όλα, ή σχεδόν όλα, τους είναι επιτρεπτά, με την προϋπόθεση να μην αντιδράσουν πολύ άσχημα οι πολιτικές σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης».³³

Συμπερασματικά τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Καστοριάδης τονίζουν το ρόλο της παιδείας για την ηθική και πολιτική συγκρότηση του ατόμου, με άλλα λόγια ατενίζουν την παιδεία ως πράξη πολιτική που συμβάλλει στη διαμόρφωση του πολιτικού ήθους και στη συντήρηση του πολιτεύματος³⁴. Μάλιστα ο Καστοριάδης σχετικά με το θέμα αυτό, επικαλείται συχνά τον Αριστοτέλη αναφέροντας τη χαρακτηριστική φράση του «*παιδεία πρὸς τὰ κοινά*»,³⁵ θέλοντας να τονίσει τη σημασία μιας εκπαίδευσης που επιδιώκει να κάνει όλα τα άτομα ικανά, όσο το δυνατόν περισσότερο να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση της πόλης.³⁶

³⁰ Κ. Καστοριάδη, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1990, σ. 130.

³¹ Κ. Καστοριάδη, *ό.π.*, σ. 125.

³² Κ. Καστοριάδη, «Η ανθρωπολογική κρίση του καπιταλισμού», *Μάγμα*, τ. 3, Δεκέμβριος 2008, σ. 31-32.

³³ Κ. Καστοριάδη, «Μια κοινωνία που παραπαίει», *Λεβιάθαν*, τ. 14, 1994. Συνέντευξη στην Τ. Παπαδοπούλου, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20 και 27 Μαρτίου, 1994.

³⁴ Α. Οικονόμου, *Οι επιδράσεις του Αριστοτέλους στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015, σ.110.

³⁵ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Θ1, 1337a 32-35.

³⁶ Κ. Καστοριάδη, «Φύση και αξία της ισότητας», *Χώροι του ανθρώπου*, *ό.π.*, σ. 228. Βλ. επίσης Κ. Καστοριάδη, «Αξία, ισότητα, δικαιοσύνη, πολιτική: Από τον Marx στον Αριστοτέλη και από τον Αριστοτέλη σ' εμάς», *Σταυροδρόμια του λαβύρινθου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1991 σ. 336.

Είναι γεγονός ότι και ο σημερινός βασικός στόχος της παιδείας είναι η καλλιέργεια του ηθικού φρονήματος των νέων και η διδασκαλία της σωστής πολιτικής συμπεριφοράς.³⁷ Κατ' αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε στη διαπίστωση της διαχρονικής αξίας των απόψεων των δύο φιλοσόφων. Άλλωστε οι νέοι σήμερα δείχνουν ενδιαφέρον για ζητήματα πολιτικής και αποστρέφονται τις μηχανιστικές διαδικασίες απομνημόνευσης της γνώσης που συχνά επιβάλλει η σχολική πραγματικότητα, διαθέτουν πολιτική φαντασία και όραμα εκπληρώνοντας έτσι τον βασικό στόχο της παιδείας.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλους, *Ηθικά Νικομάχεια*, I. Bywater, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, First edition 1984, Last edition 1953¹³.
- Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, W. D. Ross, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, First published 1957, Last published 1962.
- Βώρου Φ. Κ., «Μια φιλοσοφία της εκπαίδευσης στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη», στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.), *Η Πολιτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και οι Επιδράσεις της*, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον», Αθήνα 1999, σ. 50-55.
- During I., *Ο Αριστοτέλης*, τόμ. Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, μτφρ. Π. Κοτζιά-Παντελή, Αθήνα 1994.
- Guthrie W. K. C., *A History of Greek Philosophy, Aristotle: an encounter*, volume VI, Cambridge University Press, First published 1981, Reprinted 1993.
- Καστοριάδη Κ., *Σταυροδρόμια του λαβύρινθου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1991.
- Καστοριάδη Κ., «Η ανθρωπολογική κρίση του καπιταλισμού», *Μάγμα*, τ. 3, Δεκέμβριος 2008, σ. 31-32.
- Καστοριάδη Κ., «Μια κοινωνία που παραπαίει», *Λεβιάθαν*, τ. 14, 1994. Συνέντευξη στην Τ. Παπαδοπούλου, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20 και 27 Μαρτίου, 1994.
- Καστοριάδη Κ., *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 2001
- Καστοριάδη Κ., *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1990.
- Καστοριάδη Κ., *Χώροι του ανθρώπου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1995.
- Κουβέλη Β., «Νόμος και πολίτης στο δημοκρατικό πολίτευμα», στον τόμο του Δ. Κούτρα (ed.), *Η Πολιτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και οι Επιδράσεις της*, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον», Αθήνα 1999, σ. 191-203.
- Κουμάκη Γ., *Σύγχρονα προβλήματα και παιδεία. Θέματα θεωρίας και φιλοσοφίας της παιδείας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.

---

³⁷ Ο Neil αναφέρει ότι η ορθή πολιτική στάση αποτελεί τη βασική αρχή του παιδαγωγικού συστήματος (I. Neil, *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης*, μτφρ Κ. Λάμπρου, Αθήνα 1972, σ. 82). Α. Οικονόμου, *Οι επιδράσεις του Αριστοτέλους στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015, σ. 113.

Κούτρα Δ., «Οι νέοι και η πολιτική. Η Αριστοτελική εμπειρία», στον τόμο *Οι Νέοι και η Πολιτική*, Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον», διήμερο πολιτικής φιλοσοφίας, Επιμ. Εκδ. Δ. Κούτρας, εκδ. Τυποθήτω – Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998, σ. 99-104.

Μαραγγιανού Ευ., *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, εκδ. daVinci, Αθήνα 2016.

Neil I., *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης*, μτφρ Κ. Λάμπρου, Αθήνα 1972.

Nietzsche F., *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*, μτφρ. Εμμ. Ανδρουλιδάκη, Αθήνα 1961.

Οικονόμου Α., *Οι επιδράσεις του Αριστοτέλους στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015.

Παπανούτσου Ε. Π., *Πρακτική Φιλοσοφία*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1984.

Πλάτωνος, *Νόμοι*, Joannes Burnet, Platonis opera. I-V Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1900-07.

Πλάτωνος, *Πολιτεία*, Tomus IV, Joannes Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, First edition 1902, Last edition 1962¹⁷.

Πλάτωνος, *Πολιτικός*, Joannes Burnet, Platonis opera. I-V Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1900-07.

Ross W. D., *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, εκδ. Β΄, MIET, Αθήνα 1993.